

עבודת סיום לקורס: "התרגום בראי היהדות"

פרופסור פרנסיין קופמן

(סמסטר ב' תשס"ט)

מגישה: רות מור-חיים

מוקדש לזכרו של בן אהוב

הצנחן סמ"ר דביר יעקב מור-חיים ז"ל

ספרא וסייפא

קורא מושבע של כתבי ש"י עגנון משחר נעוריו

נפל בפעילות מבצעית בלבנון כלוחם בפלח"ד צנחנים

הנושא: קשיים העולים בתרגום דברי יהדות בהדגשה על תרגום יצירות עגנון

("אגדת הסופר" כסיפור מבחן)

התוכן:

(1) הקדמה

(2) קשיים בתרגום יודאיקה על פי מאמרן של Aphek & Levine (1986)

(3) ניתוח סגנונו של עגנון בליווי דוגמאות מהסיפור

(4) אסטרטגיות התרגום שננקטו בליווי דוגמאות מהתרגום

(5) התרגום וקהל היעד. מתוך מאמרה של פרופ' מרים שלזינגר (1991)

(6) השוואה בין מהדורת התרגום של 1970 לבין המהדורה של 2008

(7) סיכום

נספח מס' 1: רשימת כל המושגים והמונחים תלויי הדת והמסורת היהודית הנזכרים בסיפור

נספח מס' 2: רשימה של הציטוטים והאלוזיות המרובות ששובצו בסיפור

פרק 1: הקדמה

מעבר לבעיות האוניברסליות העולות בעת תרגום טקסט משפת מקור לשפת יעד אשר נובעות מהבדלי תרבות, מהבדלים במבנה הלשון, ממחסרים לשוניים ותרבותיים הרי שבתרגום טקסטים בנושאי יהדות עולים קשיים נוספים שיידונו להלן על פי מאמרו של Aphek & Levine (1986). דרגת קושי גבוהה יותר עומדת בפני מתרגם של יצירות עגנון עקב סגנונו הייחודי והמורכב של הסופר. ניתוח מפורט של סגנונו של עגנון יובא להלן ויודגם מתוך הסיפור "אגדת הסופר" (כרך שני, "אלו ואלו", הוצאת שוקן, מהדורה מחודשת). עיון בטקסט המתורגם של הסיפור ינסה להתחקות אחר הבעיות שעלו בעת התרגום ולגלות כיצד התמודד עמן המתרגם הלכה למעשה. שאלה שתעמוד לדיון היא: האם בתרגום טקסט ייחודי ומיוחד שכזה – מלבד משימת ה"תיווך" בהעברת העלילה על כל פרטיה באופן רהוט וקריא ככל שיהיה – תיתכן גם העברת האווירה המיוחדת של המסורת היהודית, שבלעדיה הטקסט המתורגם יהיה פשוט ונעדר השראה. ניתן אף לנסח זאת ברוח חוקר התרגום, מייצג האסכולה הפרגמטית (Hickey, L (1998): האם ניתן ליצור בתרגום של יצירות עגנון אפקט פרלוקוציוני שבלעדיו תרגום אינו נחשב ראוי בעיניו. נביא אף מדבריה של פרופ' מרים שלזינגר מתוך מאמרה "שיקולים סגנוניים בתרגום 'עגנונית'" (1991), שבו פירטה מה היו שיקוליה בעת שתרגמה לאנגלית עיבוד למחזה של הסיפור "שירה". בנוסף נציג הבדלים שנמצאו בין הסיפור המתורגם כפי שהופיע ב"תרגום 21 סיפורי עגנון" בהוצאה משנת 1970 לבין אותו תרגום (על ידי אותו מתרגם) שהופיע במהדורה מעודכנת משנת 2008, ונסה לעמוד על פשר ההבדלים.

פרק 2: קשיים על פי מאמרו של – Aphek & Levine (1986) בתרגום יודאיקה

אפק ולוין במאמרו מונות שלוש קטגוריות של קשיים העולים בתרגום של דברי יהדות. הקטגוריה הראשונה מכילה בעיות אשר מקורן בשפה עצמה: בשפע המונחים של המסורת והדת היהודית אשר זרים לקוראי יעד אשר אינם בני ברית, במספר הרב של הקיצורים וראשי

תיבות האופייניים לשפה העברית אשר היא קומפקטית ביסודה, וכן בנושא הטראנסליטרציה של שמות אנשים, מקומות, מוסדות ויצירות ספרות.

הקטגוריה השנייה עוסקת בקשיים מבחינתו של המתרגם. מלבד הצורך בשליטה מושלמת בשפות המקור והיעד, ביכולת פענוח של טקסטים עתיקים ובהכרת המקורות שעליהם מתבסס החומר, על המתרגם להכיר גם את הספרות ואת הפולקלור, להיות בעל ידע יסודי בבלשנות, ובעיקר בעל יכולת פישוט והבהרה של החומר המורכב מהרבדים השונים שנערמו במהלך ההיסטוריה על מנת שיובן גם לקורא ההדיוט. קושי זה יודגם להלן על ידי קטע מדרשי.

הקטגוריה השלישית הנמנית במאמר דנה בממד סגנוני מיוחד המופיע ברבים מסיפוריו של עגנון והוא תבנית הכתיבה שבה המסר והצורה – התוכן והשפה מתמזגים לשלמות שאינה ניתנת לחלוקה ואינה ניתנת להעברה בתרגום, כפי שיוסבר להלן.

ההתעניינות ההולכת וגוברת בנושאי יהדות הולידה מחקרים בנושאים רבים ומגוונים. מאחר שהמקורות הראשוניים והמשניים היו קיימים בעיקר בעברית ובארמית הידועות למגזר קוראים מצומצם בלבד, התפתח הצורך בתרגום. הטראמינולוגיה המשתנה מעידן לעידן ומאתר לאתר בפזורות ישראל יצרה בעיות תרגום. הקושי העיקרי, לדעת מחברות המאמר, הוא היעדר תקנים סטנדרטיים לעריכה ולטראנסליטרציה. (הדבר נכון לזמן כתיבת המאמר – 1986. קרוב לוודאי שפני הדברים שונים כיום. ר.מ.) קיצורים רבים וראשי תיבות במספר לא מבוטל משמשים אף הם מקור לקשיים. לדוגמה: לאות "ה" שימושים רבים ושונים בשפה, דבר העשוי לגרום לטעויות ולמשגים.

* האות משמשת לציון "הא הידיעה"

* האות משמשת לקיצור המילה "הלכה"

* האות נושאת ערך מספרי. "ה" = 5

* האות משמשת חלופה לכתיבת שמו של בורא עולם.

העובדה כי הלשון העברית מורכבת מרבדים שונים: לשון המקרא, לשון חז"ל, לשון ימי הביניים והלשון המודרנית מהווה אף היא בעיית תרגום. במהלך השנים מילים בעלות משמעות מסוימת בתקופה אחת שינו משמעותן בדרך של הרחבה, צמצום או גיוון וצאו במשמעות שונה בתקופה אחרת. המתרגם השואף להישאר נאמן למקור חייב להכיר היטב את התקופות השונות של הלשון ואת ההבדלים ביניהן על מנת שיוכל לברור את המונחים המתאימים בלשון היעד. המילה "ישראל" מיטיבה להדגים תופעה זו של תזוזה במשמעות של מילה, כפי שמוצג הדבר במאמר. מילה זו בראשיתה הייתה שמו הפרטי של יעקב אבינו שניתן לו לאחר מאבקו במלאך. " ויאמר לא יעקב ייאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלוהים ועם אנשים ותוכל" (בראשית, לב' 28). בתקופה מאוחרת יותר נקראו בניו וכל צאצאיו של יעקב "בני ישראל". בתקופה מקראית מאוחרת עוד יותר – תקופת המלכים – ניתן שם זה ל"ממלכת ישראל" הצפונית שנתפלגה מ"ממלכת יהודה" הדרומית. בתקופת חז"ל עובר השם תזוזה נוספת, ובשם "ישראל" מתקרא כל מי שאיננו כהן או לוי וכן העם כולו. בקבלה – השם ישראל הוא כינוי לחלקו העליון של גוף האדם, ואילו כיום זה שמה הרשמי של מדינת ישראל. התזוזה במשמעות אינה תופעה מיוחדת למילים בלבד; היא קיימת גם בתזוזת משמעות של משפט. הדוגמה המובאת במאמר לקוחה מספר ישעיהו מ' 3: "קול קורא במדבר פנו דרך / ישרו בערבה מסילה לאלוהינו". בפסוק שבמקור קיימת הקבלה בין שני חלקי המשפט. על פי פרופ' טור-סיני, כפי שמובאים דבריו במאמר של אפק ולוין, המילה "ערבה" המקבילה למילה "מדבר" נעדרה מהמקור שממנו תורגמה הספטואגינטה, ונתקבל תרגום שגוי שבו חברו המילים "קול קורא" למילה "מדבר" ויצרו את הצירוף "קול קורא במדבר" במשמעות של "קול קורא לשווא" במקום הקריאה המקורית הנכונה: "קול קורא: במדבר פנו דרך". התרגום השגוי התפשט והתקבע במשך המאות וכך הגיע גם לתקופתנו.

הקטגוריה השנייה של בעיות תרגום יודאיקה הנמנית במאמרן של אפק ולוין מורכבת יותר מקודמתה ועוסקת לא רק בתכונות הטקסט אלא גם בכישורי המתרגם. אחד היסודות בחשיבה היהודית הוא היעדר שימוש ליניארי בזמן. הווה אומר: בלשון המדרש – כדי להוכיח

עניין מסוים – נעשה לרוב שימוש בציטטות מהתנ"ך ללא סדר כרונולוגי. תרגום של קטע מדרשי מצריך מצדו של מתרגם לא רק הבנה של לשון הטקסט הקדום, אלא גם זיהוי פסוקי המקרא שעליהם מתבסס הטקסט; הכרת הרקע ההיסטורי של המונחים, של הנושאים, ושל השמות המופיעים במדרש, אך מצריך לא פחות את הכרת המתודולוגיה והשיח של המדרש שיש בו אזכור אירועים ללא התחשבות בגורם הכרונולוגי. הקושי המדובר יודגם באמצעות המדרש העוסק במכירת יוסף. המדרש מבוסס על פסוק מספר בראשית, לז' 14: "ויאמר לו לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן והשיבני דבר וישלחהו מעמק חברון ויבוא שכמה". לשון המדרש על פסוק זה: (בראשית רבה, פרק פד', 13): "...וישלחהו מעמק חברון והלוא אין חברון נתנה אלא בהר וכתוב וישלחהו מעמק חברון א"ר אחא הלך להשלים אותה העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חברו הקבור בחברון ועבדום ועינו אותם". השורש ע.מ.ק הוא כאן במשמעות של "עומק". כלומר, יוסף נשלח כדי לקדם את הברית ה"עמוקה" שנכרתה בין הקב"ה ובין חברו הקבור בחברון – הוא אברהם. ומה היא ברית זו? זו ההבטחה האלוהית שניתנה לאברהם: "... ועבדום ועינו אותם... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" זו הגאולה לעתיד לבוא. על ידי מכירתו של יוסף קודמה תוכנית-העל האלוהית בדבר הגאולה העתידית. אפק ולוין מביאות במאמר דברים מספרו של חוקר מדרשי האגדה י' היינמן "דרכי האגדה" (1970), הרואה באופן דומה את האפיזודה של בנות לוט עם אביהן "כדי להקים לו זרע שממנו ייוולד המשיח", וכן את מעשה יהודה ותמר שמהם יצא פרץ ומצאצאיו יצא דוד. המעשים שנזכרו ונעשו בחטא לכאורה, הניחו את היסודות לבית דוד ולמלך המשיח. כל האפיזודות המקראיות שנזכרו משתייכות לתקופות שונות, אך כולן חוליות בשרשרת התוכנית האלוהית. אירועי העתיד מגולמים בסיפורי עבר. קורא הדיוט לא יבין את החוט המקשר. כאן יבוא לידי ביטוי תפקידו של המתרגם הבקי בשיח המדרשי ומשימתו תהיה לפשט ולהנהיר כדי שקהל רחב ככל האפשר יוכל להיחשף לחומר ולהבינו. לדעת המחברות ניתן היה להתמודד עם רוב הקשיים שנזכרו לו היה בנמצא מדריך עזר לקורא ולמתרגם אשר היה מספק מילון דו-לשוני של טרמינולוגיה יהודית יחד עם מערכת חוקים וכללים שתנחה את המשתמש. בנספח למאמרן הן מציעות דגם של מדריך עזר מסוג

זה. חלקו הראשון אמור לכלול מילון דו-לשוני למונחים של דברי יהדות בסדר אלפא-ביתי ובהדגשה על התפתחותו ההיסטורית של כל מונח. חלקו השני אמור להכיל כללי תקן לעריכה, לתעתוק, לשימוש אחיד בקיצורים ובראשי תיבות. בנוסף אמור הוא לספק נוסחת חישוב לתיאום תאריכים בין הלוח היהודי לבין הלוח הגרגוריאני; רשימה של אישים דגולים בהיסטוריה של העם היהודי בציון המקום, התקופה והנושא של פועלם; רשימה של מקומות חשובים בהיסטוריה היהודית בצירוף מיפוי גיאוגרפי ובציון התקופה והמוסדות החשובים שהתקיימו בהם. חלק זה של המדריך אמור לכלול אף מפתח למקורות ביבליוגרפיים ולמקורות ממוחשבים וכן רשימת ספריות ואמצעי עזר נוספים לפתרון בעיות עריכה ותרגום מיוחדות. חלקו השלישי של אותו מדריך אמור להדגים בעיות אופייניות ולהציג דרכים לפתרון. מדריך העזר המוצע עשוי לפתור רבות מבעיות התרגום שפורטו לעיל, אך לא יתגבר על משוכת הקושי של תבנית הכתיבה המיוחדת של עגנון, שבה המסר והצורה משולבים יחדיו. אפק ולוין מביאות דוגמה לתבנית זו מתוך הסיפור "האדונית והרוכל" המתאר רוכל יהודי המחזר אחרי אדונית נוכריה ונראה כי מחזר הוא גם אחרי אלוהים אחרים. השימוש בשורש ח.ז.ר מופיע בסיפור בהטיות שונות: "מחזר", "יחזרו", "חיזר", אך גם במשמעות כפולה: חיזור רומנטי מחד גיסא, וחיזור במשמעות של "ביקוש" ו"חיפוש" אחרי אל אחר מאידך גיסא. השורש ח.ז.ר המופיע גם במילה "חזיר" שהוא האנטי-תזה של היהדות מחזק את התחושה כי עגנון בלהטוטי המילים מגניב לתודעתנו את ההשערה כי הרוכל אכן מחזר גם אחרי אל אחר. השילוב של התוכן והצורה המתקיים סביב השורש ח.ז.ר אינו רק משחק מילים שאינו ניתן להעברה לשפה אחרת, אלא הוא מעניק לסיפור עוצמה ושלמות שאף הם אינם ניתנים להעברה בתרגום. המסקנה של המחברות היא כי לתרגם את עגנון תוך כדי שימור סגנונו המקרין אווירה וטעם מיוחדים במינם זו משימה בלתי אפשרית.

פרק 3: ניתוח סגנונו של עגנון בליווי דוגמאות מהסיפור

א': מלבד תבנית הכתיבה המיוחדת של מיזוג תוכן וצורה כפי שהודגם לעיל, קיימים בכתיבתו של עגנון סממני סגנון נוספים המיוחדים לו והמצריכים אסטרטגיות תרגום מיוחדות.

עגנון משתמש בכל רובדי הלשון שנערמו במהלך ההיסטוריה. אמנם, לשון חז"ל חביבה עליו במיוחד והיא הרווחת בכתיבתו, אולם הוא משתמש גם במאפיינים של לשון המקרא וגם בלשון בת ימינו. עגנון משבץ בכתיבתו מילים ומשפטים בלשון ארמית, מילים ארכאיות שהיו רווחות בעידן החז"לי, מילים בלשון לע"ז ומילים אידיאליזטיות שהוא הוגה. מאחר שהוא שואב את החומר לסיפוריו מהפולקלור היהודי, הרי שהם משופעים במונחים ומושגים מהתרבות היהודית. (בסיפור הנדון נספרו כשישים מושגים ביהדות, ראה נספח מס' 1) ולא זו בלבד, בוורטואוזיות מופלאה שוזר עגנון ציטטות מכל מכמני התרבות היהודית: מהמקרא, מהמשנה, מהתלמוד, מהמדרשים ומסידור התפילה. הוא אף מרבה באלוזיות לאירועים היסטוריים. (בסיפור הנדון נספרו כשלושים ציטטות ואלוזיות, ראה נספח מס' 2). כל המאפיינים הללו יומחשו בעזרת דוגמאות מתוך הסיפור המכיל את כל המורכבות של הסגנון העגנוני.

ב': הסיפור "אגדת הסופר" הוא סיפורו של רפאל – סופר סת"ם, צדיק וטהור שמופרש כולו לעבודתו הקדושה ומדקדק בקלה כבחמורה. "...סגור ומסוגר בתוך ד' אמות של תורתו אינו מתערב עם בני אדם וניצול מכל העבירות שבין אדם לחברו ונשאר קודש בדיבור ובמחשבה ובמעשה וניצול מתאוה וחמדה..." (עמ' 110). רפאל הסופר ואשתו הצדקת מרים חשוכי ילדים כי עצר הקב"ה רחמה. רפאל כותב ספרי תורה לבקשתם של אנשים המתאוים להנציח את יקיריהם שהלכו לעולמם ולא השאירו אחריהם צאצאים, כדי "ליתן להם שם ושארית בישראל" (עמ' 109). כמה מתעתע הגורל כאשר את ספרו האחרון רפאל כותב לבקשת אשתו המקווה כי בזכותו ישמע האל את תפילתם ויזכה אותם בפרי בטן. אולם הספר המיוחל נכתב בסופו של דבר לזכרה של מרים אשר נפלה למשכב ונפטרה בדמי ימיה. עם סיום תהליך הכתיבה המתמשך והמייסר ותוך כדי הטקס הדמיוני של רפאל שבו הוא חוגג את הכנסת ספר התורה, רפאל מצטרף אל אשתו לישיבה של מעלה והספר מזכה אותם ב"שם ושארית בישראל".

ג': השימוש בלשון חז"ל מתבטא בכל תחומי הלשון: בהגה, בצורה, בתחביר ובאוצר המילים.

בתחום הפונולוגיה: בלשון חז"ל העיצור "ם" מוחלף בעיצור "ן". עגנון משתמש בצורה זו

באופן עקבי לאורך כל הסיפור, הן בריבוי של שמות עצם והן בריבוי של הפועל.

דוגמאות: קיצין (עמ' 114), דינין (עמ' 118), קפיצין (עמ' 119).

דוחין, נכנסין, מכירין (עמ' 109).

בתחום המורפולוגיה: בולט ביותר השימוש בבניין "נתפעל" שנוצר בתקופת חז"ל ומחליף

את בניין "התפעל" המקראי והשגור בלשון ימינו. לדוגמה: נצטמצמו רקותיו, נצטמקו פניו,

נתרוקנו לחייו (עמ' 115), לבו נתרעש (עמ' 119), נתרחק מעירו (עמ' 109).

עגנון משתמש בצורה של שם הפועל החז"לי השונה מהמקראי ומלשון ימינו בגזרות חסרי

פ"נ ונחי פ"י

דוגמאות: "לתת" (נ-ת-ן) ← "ליתן", "...ליתן להם שם ושארית" (עמ' 109), "ליתן

שלום" (עמ' 116).

"ללדת" (י-ל-ד) ← "לילד", "...וכשיש מקשה לילד" (עמ' 113).

"לשבת" (י-ש-ב) ← "לישב", "...הרי מתוך כך אפשר לישב ולידום" (עמ'

111).

לציון פעולה מתמשכת או הרגל בעבר חביב על עגנון השימוש בשורש ה-י-ה בזמן עבר

ובצירוף הפועל בבינוני.

דוגמאות: "היה יושב סמוך לבית הכנסת" (עמ' 110), "היו אומרים כל בוקר פרקי

שירה" (עמ' 112), "היו כל השרים משכימים לגנו" (עמ' 115), "היה מתיז ניצוצות של דיו"

(עמ' 116).

בתחום התחביר: סדר המילים ברוב משפטיו של עגנון מהופך כשנשוא מקדים לנושא. צורה

זו הינה מסממני לשון חז"ל.

דוגמאות: "מצאוהו השומרים הסובבים בעיר" (עמ' 109), "כשחוזר רפאל מן התפילה

מתקרב הוא אצלה" (עמ' 114), "השקיעה מרים עפעפי עיניה" (עמ' 114), "את אשר יאהב

ה' יוכיח" (עמ' 114), "דממו הרגליים ושתקו הידיים" (עמ' 119).

סממן חז"לי נוסף שעגנון עושה בו שימוש הוא כפל המושא העקיף.

דוגמאות: "אמר לה רפאל למרים" (עמ' 113), "הם מספרים לו לרפאל" (עמ' 113), "חיבה יתירה נודעת לה לעבודה זו" (עמ' 111).

בתחום הסמנטיקה: עגנון מרבה להשתמש באוצר המילים של לשון חז"ל אף כי לרובן מילים נרדפות בלשון המקרא ובלשון ימינו.

דוגמאות: "לוקח" ← "נוטל", "נוטל את האישה" (עמ' 114), "נוטלים אצלו פרחים" (עמ' 115).

"בגד" ← "מלבוש", "עושה ממנו מלבוש ליתום" (עמ' 111), "ליום חתונתם תעשה לו מלבוש חדש" (עמ' 119).

"גר" ← "דר", "היכן אתה דר" (עמ' 109).

"שמש" ← "חמה", "זהרי חמה יורדים לרחוץ" (עמ' 116), "החמה שקעה" (עמ' 119).

להלן דוגמאות של שימוש במילים ארכאיות מתקופת חז"ל שעגנון שיבץ בסיפור זה: דפתראות (עמ' 109), פוזמקה (עמ' 111), אספקלריה (עמ' 113), קולמוס (עמ' 117), נציון גם מילים אידיויסינקראטיות המופיעות בטקסט: "פחיתות" (עמ' 118), "...בהתימו את מעשהו" (עמ' 117).

למרות הדומיננטיות של לשון חז"ל בסיפוריו, הרי כפי שכבר נזכר, עגנון משתמש גם בצורות מקראיות. הסממן המקראי הבולט הוא השימוש בשרשראות של משפטים מאוחים ללא סימני פיסוק המבדלים סיפור ותיאור עובדות מציטוטים ודיבור ישיר. לדוגמה: בפרק א', המשפט השני במקור הופך לחמישה משפטים נפרדים בתרגום, ואין בו סימני פיסוק לציון הדיבור הישיר. סממן בולט נוסף הוא החזרה הלקסיקלית החורגת אפילו בהשוואה לעברית שאינה מסומנת המאפשרת בעיקרון חזרות לקסיקליות.

דוגמאות: "...וכל מי שנוטל הקולמוס וטובל ראש הקולמוס בדיו ומעביר הקולמוס על האות..." (עמ' 117)

"לפי שהכיר שכבר שמע את הניגון, אבל לא ידע היכן שמע, אבל ידע בבירור כי כבר שמע אותו ועכשיו אפילו סוגר פיו הניגון מנגן מאליו. היכן שמע את הניגון?" (עמ' 117)

פרק 4 – אסטרטגיות התרגום שננקטו בלויית דוגמאות מהתרגום

במעבר אל הטקסט המתורגם נבחן מה מכל המאפיינים שפורטו לעיל ניתן היה להעביר בתרגום ומה הן האסטרטגיות שננקטו. בתחום הפונולוגיה והמורפולוגיה אין שום מקבילה בשפת היעד שתאפשר להעביר את הצורה החז"לית שהיא מסומנת בהשוואה ללשון ימינו, כך שאין לדבר שום אזכור בתרגום. בתחום התחביר – המתרגם הפך את סדר המילים במשפטים על פי המקובל בשפה האנגלית וביטל את היפוך הסדר כפי שהופיע במקור, להוציא מקרים חריגים בלבד שבהם ניסה להיות נאמן לעגנון והשאיר את סדר המילים בהתאם למקור. לדוגמה: "...said Raphael to Miriam", "on top of it lies a bundle..." "...and out of her came affluent men". הבעיה הפכה מורכבת יותר ברמת אוצר המילים והמונחים היהודיים. לא נמצאה אחידות בטיפול בהם. נצפו ארבע אסטרטגיות:

- 1) מונחים מוכרים נרשמו בתעתיק: Torah, Talmud, Hasidim, Mezuzot, Hoshana Raba.
- 2) מילים אחדות תורגמו מילולית: "שיר השירים" – Song of Songs, "ספר הזוהר" – Book of Splendor, "בית המדרש" – House of Study, "חג שמחת תורה" – The festival of rejoicing in the Torah.
- 3) למונחים אחדים ניתן הסבר: "מקווה טהרה" – ritual bath, "ציצית" – ritual fringes, "טלית" – prayer shawl, "ראש חודש" – new moon, "פרוכת" – the curtain for the Ark.
- 4) הנהרות: פעמים המתרגם מוסיף מילות הסבר קצרות כדי להבהיר עניין. לדוגמה:

“And the birds of heaven, at the time of their migration to the land of Israel when the Torah portion Ki Tavo [is read in the synagogue]...”

“...she had only come to fetch the Sabbath candlesticks [to polish them] in the honor of the Sabbath”

“...he obtained sheets of parchment, bundles of quills, ...soft gut-thread for sewing [together the sheets of parchment]”

המילים הארכאיות והמשפטים בארמית תורגמו לשפת היעד בלשון מודרנית. לדוגמה: "קולמוס" – "the scribe's pen", "פוזמקה" – "stocking", "אספקלריה" – "mirror", "איצטלאות" – "robes". כך גם המילים האידיויסינקרטיות: "פחיתות" – "trivialities", "כהתימו את מעשהו" – "When he completed the task".

המשפטים בלשון הארמית תורגמו מילולית בלי שנעשה ניסיון להדגיש את השוני על ידי שימוש בשפה שונה. לדוגמה: "אזיל בה חיוורא ואתי סומקא" – "...the pallor leaves her face and a blush takes its place". עולה מכאן כי רוב מאפייני הלשון הייחודיים בסגנונו של עגנון נעדרים מהתרגום וכך ניטל ממנו החן המיוחד הנסוך עליו בשפת המקור. אף על פי כן ולמרות החסר מצליח התרגום להעביר תיאור נפלא של ההווי היהודי ושל טקסי הפולחן של המסורת היהודית, כגון תהליך עבודתו של סופר סת"ם על כל כללי הטהרה הנהוגים, טקס הסיום של כתיבת ספר התורה, תיאור הבית היהודי ויחסי הכבוד והצניעות שבין הבעל לאשתו, תיאור חובותיה, עיסוקיה ואמונותיה של האישה היהודייה בעת ההיא, ותיאור שובה-לב של שמחת-תורה בבית הכנסת. כישרון התיאור המופלא של עגנון והאסוציאציות שלו המפליגות למרחקים מאפשרים לקורא שפת היעד ליהנות מהיצירה גם אם נגרם פחת כתוצאה מהתרגום. לדוגמה:

- “It was the evening of the Festival of Rejoicing in the Torah. That evening the rabbi’s House of Study was full of bright lights, every light fixture glowing with a radiance from on high.

Righteous and saintly Hasidim clothed in white robes of pure silk, with Torah scrolls in their arms, circled the pulpit, dancing with holy fervor and enjoying the pleasure of the Torah”.

- “Raphael the scribe sat and wrote, and his wife, most blessed among women, the pious Miriam, stayed home and made life pleasant for him in a fine house with fine utensils which she scrubbed and cleaned and purified, so that her husband would do his work in a clean and pure atmosphere”.

לציטטות, לאלוזיות ולביטויי הפולקלור השגורים בפי העם ועוברים במסורת מדור לדור, מקום נכבד בסיפור כפי שכבר הזכר לעיל. כאשר עגנון מצטט מהמקרא, המתרגם משתמש בתרגום הרשמי המוסמך. לדוגמה:

"שיויתי ה' לנגדי תמיד" (תהילים טז' 8) – "I have set the Lord always before me".
 "לה' הארץ ומלואה" (תהילים כד' 1) – "The earth is the Lord's and the fullness thereof".

"ויעש כן אהרן" (במדבר ח' 3) – "And Aaron did so".

כאשר עגנון רומז לאירועים מקראיים והיסטוריים האלוזיות ברורות וקלות לזיהוי. הוא משתמש בשפה הקרובה מאוד למקור וכך עושה גם המתרגם. לדוגמה:

- "הגיע זמן תפילה של (מנחה)" – אלוזיה לסיפור בהגדה של פסח "מעשה ברבי אליעזר..."

"...and announced that the time had come for the afternoon prayer"

- "הנה הארץ לפניך בטוב בעיניך שב" – אלוזיה לאפיזודה של אברהם ולוט.
 Come in, you blessed of God, the entire land is before you, dwell " wherever you wish

- "מה שאלתך מרים ומה בקשתך" – אלוזיה לאסתר ואחשוורוש במגילת-אסתר.

"Said Raphael to Miriam, what is your wish, Miriam, and what is your request?"

נראה כי הקורא בשפת המקור המכיר את המקורות נהנה משפע הציטטות, האלוזיות וביטויי הפולקלור השגורים בפי העם והעוברים כמסורת מדור לדור. הם מעלים אסוציאציות וריגושים ומעשירים את עולמו. גם הקורא בשפת היעד המשתייך לאותה תרבות יהודית עשוי ליהנות מאותו עושר הניתן לזיהוי בשפת התרגום. קורא היעד שאינו בן ברית יחסר את האפקט הפרלוקוציוני. Beth Yuval בהקדמה לגרסת התרגום שלה לסיפור "טלית אחרת", Aphek, E. & Yuval, B (1989) מיטיבה להביע זאת באופן מטפורי: "For the reader familiar with Jewish sources, almost every word in the story will create endless ripples in the vast sea of tradition. Translation, then, is merely the surface of this deep ocean".

פרק 5 התרגום וקהל היעד. מתוך מאמרה של פרופ' מרים שלזינגר (1986)

בירור ראשוני שעל מתרגם לערוך לעצמו בתחילת תהליך של תרגום הוא מי קהל היעד שלו. הדבר חשוב שבעתיים בתרגום של טקסט עגנוני. כאשר קהל היעד הוא "בני-ברית" ניתן לתעתק מונחים רבים המוכרים, קרוב לוודאי, לרוב הקוראים ונמנע הצורך בהנהרות והסברים מרובים המרחיקים את הקורא מהמקור וגורמים לניכור כלשהו. לא כן הדבר כאשר קהל היעד הוא זר לתרבות המיוצגת ביצירות עגנון. לקהל זה יהא צורך להוסיף נספחים כמו מילון מונחים דו-לשוני והערות מבארות אשר ייתרמו להבנה אך יגרעו מהקריאות. פרופ' מרים שלזינגר מעלה במאמרה נושא זה ואומרת שקהל היעד הפוטנציאלי שעבורו תרגמה היה "קהל שאינו שומע עברית וחלקו הגדול אינו מכיר את עגנון בשפה כלשהי". הקושי שעמד בפניה, לדבריה, היה אם לנקוט בסגנון ארכאי שקרוב יותר למקור או להעדיף סגנון מודרני יותר. היא יצאה מן ההנחה (שם) "קהל זה מעוניין בדקויות סגנוניות בטקסט העגנוני רק במידה שלא יסיחו את דעתו מן התוכן. זרות סגנונית הממקדת את תשומת הלב בעצמה תרחיק את הצופה תחת לקרבו". היא בחרה בדרך הביניים שבין (שם) "הקלסיציסטי

למודרניסטי, בין האדקואטי לקביל, ובין הצורני לפונקציונאלי". בנושא של סדר המילים במשפט היא בחרה שלא לסטות בתרגום מהסדר הנוקשה המקובל באנגלית שבו נושא קודם לנשא והעדיפה את שווה-הערך הפונקציונאלי על פני שווה-הערך הצורני. הדוגמה המובאת במאמר: "לשאול ממך עצה מבקשת אני". התרגום: "I should like to ask your advice". בנושא של החזרות הלקסיקליות הרבות בטקסט של עגנון, בחרה פרופ' שלינגר בדרך הביניים. היא סטתה מן המקור והעדיפה אמצעים אנאפוריים המקובלים יותר בשפה האנגלית, אך גם השאירה יותר חזרות לקסיקליות מאשר מקובל באנגלית לא מסומנת, הדוגמה המובאת במאמר: "נוהג אתה כתינוק ולא כתינוק מהוגן אלא כתינוק עקשן". הצורה המתורגמת: "You are behaving like a baby, and not a well-behaved baby either" but an obstinate one."

באשר לשימוש במילים הלועזיות המופיעות תדיר אצל עגנון, פרופ' שלינגר טוענת: "אין ספק שהטקסט המתורגם יוצא מופסד מהעדרה של מקבילה פונקציונלית (קרי, מילה לא-אנגלית אשר תעורר אסוציאציות דומות לאלה שמעוררות המילים הלא-עבריות בטקסט העברי)... ניתן אולי היה ליצור אקוויוולנציה פונקציונלית על ידי שיבוץ של מילים בגרמנית בטקסט האנגלי, למשל". אולם מכיוון שלטענתה הגרמנית זרה לקהל היעד יותר משהיא זרה לקהל הישראלי נמנעה מלהשתמש בה. נכון להביא כאן את דבריו של ח. רבין כפי שמצוטטים במאמר של פרופ' שלינגר: "...במידה שהמתרגם שואף לשוות לתרגומו אותה הרמה הסגנונית כמו למקור, עליו למצוא תחליפים, שאינם יכולים להיות לעולם אלא תחליפים". על המתרגם להשלים עם זאת.

פרק 6: השוואה בין מהדורת התרגום של 1970 לבין המהדורה של 2008

עיון במהדורה עדכנית של תרגום סיפורי עגנון, A Book That Was Lost (35 stories) 2008, מעלה כי בתרגום של הסיפור "אגדת הסופר" נמצאו הבדלים בהשוואה לתרגום המופיע במהדורה של שנת 1970 חרף העובדה כי מדובר באותו מתרגם. במהדורה זו נוספו בתרגום מילים בתעתיק – (190) Simhat Torah, (189) tallit, (179) Shekhinah, tefilin

(177), (180) a small tallit – כמו כן נוסף למהדורה זו אגרון מונחים בסדר אלפא-ביתי הכולל את כל מונחי היהדות המופיעים בקובץ הסיפורים בלויית דברי הסבר קצרים. בנוסף צורפה לכל סיפור אסופה של הערות לעניינים אשר הצריכו הסברים ארוכים יותר שעשויים היו לסרב ולהפריע לקריאות לו ניתנו בתוך הטקסט. נראה כי קהל היעד היה אחד השיקולים של העורכים כפי שהם מעידים בהקדמה למהדורה (עמ' 10, 11). לטענתם גם אצל סופרים דגולים שזכו להכרה עולמית בהישגיהם יימצאו סמלים עמומים ורימוזים זרים שלא תמיד מובנים בקריאה תמימה. הסיבה אינה תמיד התרגום. במקרה של עגנון, לטענתם, גם הקורא הישראלי הדובר עברית לא תמיד יזהה אלוזיות לטקסטים מן המקורות ולא תמיד יהיה בקי בכל מנהגי הפולחן המתוארים בסיפורים, כשם שהקורא הילידי דובר האנגלית הקורא את "יוליסס" לא תמיד יזהה רימוזים למיתולוגיה היוונית ולפוליטיקה האירית. במקרים כגון אלו הקורא זקוק ל"עזרה". זו ניתנת במהדורה זו באמצעות המונחון הדו-לשוני (glossary) וההערות בסוף המהדורה ומשרתת את שני הקהלים: הן את הקוראים בני אותה תרבות והן את הזרים. הדברים כפי שמובאים בלשונם: "It is our conviction – and that of many longtime readers of Agnon in both the original and translation – that Agnon belongs in the company of the great modern writers and that, given some help, general readers who are not rooted in the culture about which he writes can find pleasure and illumination in his work. One of the purposes of this volume is to provide that crucial margin of help... The assistance offered the reader is of two kinds. The first is presented through the glossary of recurrent terms from Jewish life and the notes to particular references in each of the stories, as well as through the general and section introductions. This explanatory material aims to supply the essential "cultural literacy" necessary for a good grasp of the stories."

ובאשר לשינוי שבו נוספו מילים מקוריות בתעתיק במהדורה זו, השערתי היא כי מאחר שניתן אגרון המונחים בסופה של המהדורה, נחסך הצורך לתרגם או להנהיר מונחים בתוך

הטקסט עבור הקורא הזר ונתקבלה יותר אחידות בטיפול בהם. עבור הקורא בן-הברית השארת המונחים בתעתיק רק קרבה אותו למקור והרי זו משאלת לב של כל מתרגם. שאלה שלא מצאתי לה מענה היא האם הוגשה בקשה לעריכת שינוי בתרגום והאם ניתנה לכך הסכמה מגוף כלשהו המוסמך לכך.

סיכום:

מתרגמי עגנון תמימי דעים באשר לאי-תרגומיותו (intranslatability). הדבר אמור בעיקר לגבי הסגנון. אף על פי כן ניתן ליהנות, גם בתרגום, מכתובתו העשירה בתיאורים הנפלאים של האירועים ומהבנתו עד לדקויות של הנפשות הפועלות. העובדה כי יצירותיו תורגמו לשפות כה רבות ומעל לכול העובדה כי זכה להכרה בין-לאומית בקבלת פרס נובל לספרות מעידות על כך כי קהל הקוראים הזר גם הוא נהנה מהיצירות המתורגמות למרות הרובד החסר.

נספח מס' 1: המונחים ביהדות שהופיעו בסיפור הקצר "אגדת הסופר"

קדיש	תשמישי קדושה	תורה
"שבת שירה"	כותל המזרח	תפילין
עץ חיים	הושענא רבה	מזוזות
מניין	"הקליפות"	ראש חודש
תנא	טמא	"אורח החיים"
תינוקות של בית רבן	משיח צדקנו	"זוהר"
ארון הקודש	פאות	"תיקונים"
שמחת תורה	עולם האמת	מקווה טהרה
חסידיים	אם ירצה ה'	משנה
עזרת נשים	היכל	גמרא
שכינה	פרשת "כי תבוא"	תלמוד
פרוכת	פסח	תורה שבעל-פה
הקדוש ברוך הוא	"שיר השירים"	תפילת שחרית
ימים טובים	תחינה של אמהות	תפילת מנחה
"האור הגנוז"	קריאת שמע	בית מדרש
חזן	שבת	גבאי
	סידור	טלית קטן
	תפילה בציבור	ציציות

נספח מס' 2: ציטטות ואלוזיות מהמקורות שהופיעו בסיפור הקצר "אגדת הסופר"

- "אלה תולדות... היה איש צדיק תמים" אלוזיה – נוח, בראשית ה' 9
- "משל למה הדבר דומה" תוספתא, מסכת נידה, פרק ב' 6, ובמקומות רבים נוספים
- "ואני הולך ערירי" ציטוט – אברם לאלוהים, בראשית, טו' 2
- "הנה הארץ לפניך בטוב בעיניך שב" אלוזיה – אברהם ולוט, בראשית יג' 9
- "מנשים באוהל תבורך" אלוזיה – שירת דבורה, ספר שופטים ה' 24
- "דירה נאה וכלים נאים" תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף נז' ב
- "עבירות שבין אדם לחברו" משנה, מסכת יומא, ח' 9
- "הגיע זמן תפילה של מנחה" אלוזיה – הגדה של פסח "מעשה ברבי אלעזר... ורבי עקיבא..."
- "עצר את רחמה" אלוזיה – חנה אם שמואל, שמואל א', א' 6
- "עורות אילים מאודמים" ציטוט – ספר שמות כה' 5
- "עצי כל פרי מאכל" אלוזיה – בראשית, פרשת נוח
- "לה' הארץ ומלואה" ציטוט – תהילים כד' 1
- "שיוויתי ה' לנגדי תמיד" ציטוט – תהילים טז'
- "ככלה ביום חופתה" גמרא, מסכת כתובות, דף ד' א
- "מה שאלתך מרים ומה בקשתך" אלוזיה – מגילת אסתר
- "שאלתי ובקשתי אם מצאתי חן בעיני אישי" אלוזיה – מגילת אסתר
- "ותמת מרים בדמי ימיה" אלוזיה – מרים הנביאה, במדבר, כ' 1
- "אשר לקח אותה האלוהים" אלוזיה – חנוך, בראשית ה' 24
- "ויעש כן אהרון" ציטוט – ספר במדבר ח' 3
- "והיה מפזז ומרקד" אלוזיה – דוד המלך, דברי הימים א', טו' 29
- "ומדי דברי בניגון זה" אלוזיה – ירמיהו, לא' 19
- "אישה אילונית" משנה, מסכת גיטין, ד' 8

- "חן המקום על יושביו" תלמוד בבלי, מסכת סוטה, דף מז' א
- "חקל תפוחין קדישין" בספר "הזוהר" מוגדר גן-העדן בתואר זה
- "ופני האחד מוסבים אל פני השני" אלזיה – מעשה מרכבה, יחזקאל, א' 12
- "שמו יתברך" משנה תורה לרמב"ם, הלכות תשובה, פרק יב'
- "רחמנא לצלן" תלמוד בבלי, מסכת בכורות, דף מא' א
- "ינוח על משכבו" תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף קד' א

Bibliography

1. Agnon, S. Y. "The Tale of the Scribe", translated by Franck Isaac, in: *Twenty-One Stories*. Ed. By Glatzer, N. Nahum. NY: The Jewish Publication Society of America, Schocken Books (1970). Pp. 7-25
2. Agnon, S. Y. "The Tale of the Scribe", translated by Franck Isaac, in: *A Book That Was Lost (Thirty-five stories)*. Ed. By Mintz Allan & Hoffman Golomb Anne. The Toby Press LLC. Toby Edition (2008) pp. 177-193
3. Aphek, Edna & Levine, Mira (1986). *Problem in the Terminology and Translation of Judaic Studies*. In: Babel, vol. XXXII:2. pp. 78-83

עברית:

4. אבן-שושן, א. "קונקורדנציה חדשה"
5. אינטרנט (Google) "לשון חז"ל" ← "השפה העברית – לשון חכמים"
6. מאגר ספרות הקודש <http://www.kodesh.snunit.k12.il>
7. עגנון, ש.י. "אגדת הסופר", מתוך הכרך "אלו ואלו", הוצאת שוקן המחודשת (1998), עמו 109-119
8. שלזינגר, מרים פרופ' (1991) על תרגום 'שירה' (המחזה) לאנגלית: שיקולים סגנוניים בתרגום 'עגנונית' מתוך: אורנן, בן-שחר, טורי (עורכים). העברית שפה חיה: קובץ מחקרים על הלשון בהקשריה החברתיים-תרבותיים, בעקבות כנס אורנים, תש"ן. אוניברסיטת חיפה.